

TURINYS

Pratarmė	5
1 skyrius ALKANIEMS ŽMONĖMS – ALKANA ŽEMĖ	7
2 skyrius AKTUOTA DIENA	51
3 skyrius STEBUKLAS	99
4 skyrius VIZITACIJA	131
5 skyrius ŽMOGAUS LIKIMAS	149
6 skyrius APLINK MUS VAIKŠČIOJO MIRTIS	179
7 skyrius GARBĖS RAŠTAS	207
8 skyrius RYTINIS KOUNRADSKIS	233
9 skyrius METALURGŲ ŠVENTOVĖ	311
Priedai	365

PRATARMĖ

Vlado Vyšniūno (1922–1998) archyve yra vienas rankraštis, kuris vadinasi *Nuteistieji myriop ne visada numiršta. Pasakojimai, kuriuos sukūrė gyvenimas*. Šis dokumentas parašytas 1998 metais, t. y. prieš pat autoriaus mirtį. Tai kreipimasis į skaitytojus, kuriame raginama nepasiduoti demagoginiams siūlymams viską pamiršti ir pradėti gyventi „nuo nulio“ dėl būsimos santarvės. Santarvė įmanoma tik tada, kai bus matomas visas vaizdas, bus įvardinti ne tik didvyriai, bet ir išdavikai.

Pasakojimas apie praeitį yra susijęs su gebėjimu išgirsti liudininkus, atidžiai pažvelgti į tuos, kurie smurtavo, ir į tuos, kurie pasipriešino. Bet būtent to ir nėra, nes kai kurie istorikai teigia, kad yra dalykų, kuriuos istorija privalo palikti užmarštyje. Paradoksas, bet „istorinė tyła“ rekomenduojama rezgant niekšybę, išdavystę, kolaboruojant. Tokia pozicija iš esmės padeda pamatus istorijos klastojimui. Visuomenėje, kurioje gajus moralinis reliatyvizmas, istorinė tiesa paprastai suprantama kaip aritmetinė atskirų socialinių segmentų suma, o nacija patiria sunkumų įtvirtindama savo tapatybę. Ar Laisvės kovos gali tapti lietuvių tapatybės ašimi? Kol kas neaišku, nes visuomenėje dominuoja istorinės atminties interpretacijos, neturinčios nieko bendro su TIESA. Valstybės istorinės atminties politika neidentifikuota, atsitiktinė, proginė. Kai kas net tvirtina, kad jos nėra iš viso.

Originalus ciklo pavadinimas *Nuteistieji myriop ne visada numiršta. Pasakojimai, kuriuos sukūrė gyvenimas* iš tikrųjų sieja du svarbiausius V. Vyšniūno veikalus: *Ginkluotos rezistencijos eilėse. Eilinio partizano atsiminimai* ir *Penktasis pragaro ratas*. Pastarasis savo ruožtu susideda iš dviejų dalių: *Penktasis pragaro ratas: Asfaltito kasyklose* ir *Penktasis pragaro ratas: Alkanoji stepė*.

Skaitytojui pristatome paskutinę V. Vyšniūno atsiminimų ciklo knygą *Alkanoji stepė*, kurioje pasakojama apie lietuvių politinių kalinių gyvenimą ypatinguosiuose lageriuose Kazachstane, konkrečiai Balkaše ir Rytiniame Kounradske. Ši knyga turėtų užpildyti informacinę spragą apie Laisvės kovų dalyvius, patekusius į žiaurią Gulago mėsmales ir jų likimus tolimojoje Azijoje. Knygoje daug autentiškų liudijimų, daug pavardžių, minimi lageriuose žuvę lietuviai. Vien ko verta partizano, Balkašo lagerio politinio kalinio Prano Bučinsko, žuvusio statybose ir palaidoto dykumoje (tuoj pat už lagerio sienos), anoniminiame bendrame kape, istorija. Yra žinoma, kad Lietuvoje, kovose už Lietuvos Laisvę, žuvo apie 25 000 kovotojų ir ryšininkų. Bet mažai kas žino, kad dar tiek pat žuvo Gulago lageriuose. Paradoksas, bet apie tai net nebandoma kalbėti.

Patyrusieji blogį turi teisę į tiesą. Taip turėtų būti, deja, dariusieji blogį nesijaučia kalti, todėl nieko nekalbama apie teisingumą, atgailą ar bent jau atsiprašymą. Taip neturi būti.

Algis VYŠNIŪNAS

– *Nė vienas lietuvis nerašys padėkos laišku nei Stalinui, nei Berijai, nors jie vežtų iš Lietuvos į tremtį dargi minkštuose vagonuose. Tai, ką jie padarė mūsų tautai, niekada nebus pamiršta! Ateinančios kartos prakeiks Kremliaus diktatorius, bet dar labiau pasmerks lietuviškuosius pakalikus. Aš tik konstatavau faktą, jog šio etapo konvojininkai elgiasi geriau negu jų kolegos lageriuose. Jie neprasimano „pramogų“ savo sadizmui patenkinti. Jei ne tie ilgi stovėjimai prasilenkimuose...*

Žurnalistas nutraukė jį garsiu juoku:

– *Ak, ak! Jei ne tie prasilenkimai, jei vakarais duotų dar po saldainiuką – nieko daugiau nebereikėtų!*

– *Aš taip nekalbėjau.*

– *Bet tu pasakei, kad ši kelionė yra visiškai pakenčiama, nors taip tvirtinti galėtų nebent gimęs ir užaugęs sovietiniame lageryje arba visiškas kvailys! Mūsų kelionė yra baises pasityčiojimas iš žmonių ir nuodėmė vadinti ją pakenčiama! Antrą savaitę rangomės ant plikų, kažkoku tepalu sulaistytų grindų, pasikloję ir užsikloję tuo pačiu naudoti nebetinkamu smirdančiu burnusu! Net gyvuliams, veždami juos tuose pačiuose vagonuose, palydovai įmeta kraiko, o mums ne! Vien ekonomiškiausias pasaulyje tualetas ko vertas! Esu tikras, jog kultūringame pasaulyje neatsirastų nė vieno žmogaus, kuris patikėtų, jog tai valstybės aprobuotas įrenginys! Argi sunku buvo atitverti šitą dvokiantį vamzdį nuo likusios patalpos nors fanerine pertvarėle? Tamsta pasakei, jog ir sriuba pakenčiama, nes ji nėra vien tik pajuodęs vanduo! Bet argi ji nepanaši į kiaulių jovalą? Skirtumas tik toks, jog kiaulėms jo duoda iki soties, o mums ne. Apie kokį nors antrą patiekalą galima nebent pasvajoti. Kelionėje mums niekas neduos nė lašelio vandens, nors mirtume iš troškulio! Tamsta reiškiate pasitenkinimą dėl to, jog konvojininkai mūsų neišrengia ir nedaužo mediniais plaktukais! Remiantis tokia logika, galima dėkoti ir už tai, kad jie suguldę visus į eilę nevaikšto kaustytais batais per mūsų galvas, kad nesurakina rankų ir kojų retežiais ir nebado durtuvais į užpakalius. Kaip matai, mielas tautieti, džiaugsmui pretekstų galima rasti kiek tik nori! Tačiau jei pažvelgtume į save normalaus žmogaus akimis, pasibaisėtume išvydę realybę. Esu tikras, jog tada neapsiverstų liežuvis pavadinti šitą kelionę pakenčiama.*

Niekas jam neprieštaravo. Kurį laiką tylėjome, klausydamiesi vagono ratų stuksenimo per bėgių sandūras. Traukinys važiavo tiesiai į rytus. Kad jis juda ta linkme, niekas neabejojo: vagone atsirado bent keletą „astronomų“, nusimanančių apie žvaigždžių padėtį šitame regione spalio mėnesį. Jiems nereikėdavo ieškoti Didžiųjų Grijūlo Ratų arba Šiaurinės žvaigždės, jiems pakakdavo žvilgtelėti į Paukščių Taką. Kai

nuo Petropavlovsko pasukome į pietus, ši žinia sujaukino visus. Mes važiuojame per KAZACHSTANĄ!

Labiausiai ši naujiena paveikė lietuvius. Vidurinė Azija buvo per daug toli nuo Lietuvos, kad kas nors būtų ką nors smulkiau žinojęs apie Kazachstaną. Brangiai būtume sumokėję už galimybę žvilgtelėti į atlasą. Smalsumo vedami iš eilės ėjome prie langelio palubėje ir, prisitraukę rankomis, rijome akimis pro traukinį prabėgantį landšaftą. Tai, ką matėme, nė kiek nežavėjo: iki pat horizonto tęsėsi parudavusios lygumos. Nei medelio, nei vienkiemio arba kito kokio nors gyvybės ženklų. Kažkoks rusas pasakė:

– *Mes važiuojame per Alkanąją stepę!*

Kaip per miglą prisiminiau, jog geografijos pamokose buvo minimas šitas keistas pavadinimas, tačiau greitai užsimiršo, nes tas kraštas buvo neapsakomai toli nuo Lietuvos. Nė vienam į galvą neatėjo mintis, kad teks atsidurti netoli Kinijos sienos! Tik tada ne visai buvo suprantama, kodėl žmonės šitokiu keistu vardu pavadino tokį didelį žemės plotą. Nejaugi ir ji gali būti alkana? Jei šį kraštą taip vadina dėl drėgmės stokos, geriau tiktų ištroškusios stepės pavadinimas.

Mūsų smalsumą šiek tiek numalšino vienas jaunas vyras, kuriam prieš karą teko važiuoti šiuo maršrutu į Almatą. Sužinojome, kad Alkanoji stepė yra akmeninė dykuma, padengta plonu žvyro sluoksniu, joje teauga šiurkštūs halofitai⁵, kuriais maitintis gali tik kupranugariai. Yra ir takyrų⁶ – aliuvinių dykumų, vasarą suskilinėjančių į netaisyklingus daugiakampius, persisotinusius druskomis. Jose niekas neauga, kaip ir Sacharos bei Arabijos dubėse⁷. Alkanajoje stepėje viešpatuoja žemyninis klimatas su dideliais temperatūros svyravimais, dažnai siaučia aštrūs vėjai, ežerai – retenybė, o upės dažnai pranyksta dykumoje.

– *Viskas aišku!* – pasakė žurnalistas. – *Alkaniems žmonėms – alkana žemė. Tai neginčytina likimo harmonija.*

Traukinys važiuo dar keletą dienų, kol po mirtinai įgrisusių trijų savaičių kelionės pagaliau sustojo visiškoje dykumoje, prie kalkėmis nubaltinto mūrinio stoties pastato. Iš konvojininkų elgesio supratome, jog mūsų kelionė baigėsi. Tai buvo aišku iš to, jog anksčiau niekas neturėjo teisės, sustojus traukiniui, žvilgtelėti pro langelį palubėje. Dabar į šitokią nusikaltimą kareiviai nebekreipė dėmesio: jie ruošėsi išlaipinti kalinius. Didžiausias siurprizas visiems lietuviams buvo lotyniškais raidėmis užrašytas stoties

5 Augalai, prisitaikę augti druskingoje aplinkoje.

6 Plokščia, molinga dykuma suskilinėjusiu paviršiumi Vidurinėje Azijoje. Ši reljefo forma susidaro išdžiūvus druskingiems dirvožemiams dykumose ir pusdykumėse.

7 Druskingosios lygumos. Jose yra druskingųjų ežerų.

pavadinimas BERTYS⁸. Ne vien cementinės raidės, bet ir pats žodis mums pasirodė lietuviškas. Tai buvo nuostabu, nes tik po kurio laiko sužinojome, kad beveik iki pat Antrojo pasaulinio karo kazachai naudojo lotynišką šriftą. Prisiminėme, jog 1940 metais ir Lietuvoje buvo ruošiamasi įvesti kirilicą. Komunistų partija buvo net komisiją įsteigusi šitam reikalui, bet karas sutrukdė įgyvendinti paruoštus planus. Alfabeto keitimo komisijoje dalyvavo ir poetas Liudas Gira⁹, tas pats, kuris jaunystėje ne kartą šaipėsi iš kirilicos. O iš kur atsirado taip artimas lietuvių kalbai stoties pavadinimas, taip ir neteko sužinoti.

Balkašo miestas ir jo apylinkės, 2022 m. Kairėje – pramoninė zona, kurios viduryje buvo Balkašo politinių kalinių lageris.

8 Balkašo miesto, Kazachstanas, pavadinimas iki 1936 metų.

9 Liudas Gira (1884–1946) – lietuvių poetas, publicistas, sovietinės valdžios veikėjas, prisidėjęs prie Lietuvos okupacijos.

Kol išsirikiavome šalia geležinkelio į ilgą koloną gretomis po penkis žmones, turėjome progos apsižvalgyti. Deja, nieko nepaprasto neišvydome, išskyrus į visas puses besitęsiančią nykią dykumą. Tiesa, rytuose, už keleto kilometrų, bolavo būrelis išsibarsčiusių lūšnelių, kurios atrodė tarsi kelmai iškirtoje plynėje. Toje pusėje turėjo būti ir Balkašo miestas, bet jo nebuvo matyti. Vakaruose, vos už poros kilometrų, plytėjo „oazė“ – spygliuotųjų vielų tvoromis aptvertas stačiakampis su sargybos bokšteliais kampuose. Kad tai mūsų būsimieji „namai“, supratome iš karto. Aptvaro viduje stovėjo tipiniai lagerių barakai. Tik pietvakariuose stūksantys milžiniški vario fabrikų korpusai su aukštais mūriniais kaminais buvo kažkas visiškai naujo. Iš kaminų virto juodi dūmų debesys, kuriuos vėjas maigė ir nešė mūsų pusėn. Į šiaurės vakarus nuo fabrikų lyg ilga gyvatė, pakibusi ant ažuolinių metalinių bokštelių, tiesėsi storas vamzdis. Iš jo galo lyg iš pasakų slibino nasrų liejosi smėlio ir vandens pulpa, kuri krito žemyn, taškydama į šalis purslus ir skleisdama garus. Visa tai buvo panašu į dirbtinį krioklį. Dar toliau už šito vamzdžio žibėjo kraštelis į vakarus nusitęsusio ežero, tolumoje susiliejančio su dangumi. Likusią ežero dalį užstojo fabrikai ir didelis, juodais kupstais nusagstytas laukas. Tie kupstai, žinoma, buvo ne šieno, tik panašūs į juos. Tai buvo vario lydymo krosnių šlakas, kurį periodiškai, laikrodžio tikslumu, išveždavo iš fabrikų specialių vagonų – kaušų – sąstatas. Lydymo krosnyse nuo vario šteino atskirtas šlakas buvo išpilstomas į tuos kaušus ir, kol lokomotyvas atitempdavo sąstatą į sąvartyną, šiek tiek atvėsdavo. Iš kaušų šlakas ne išsiliedavo, bet iškrisdavo ant lauko kaip kupstas.

Pūtė aštrus, ne mažiau kaip 20 metrų per sekundę vėjas, nešdamas aštraus smėlio dulkeles. Šimto metrų ilgio skarmaluotų žmogystų kolona kantriai laukė, kol konvojininkų vyresnieji išdėstys savo kareivius žygiui. Pagaliau per megafonus pasigirdo komandos:

– *Dėmesio, kaliniai! Eiti neišsitęsęs, žygio metu laikyti rankas sunėrus užpakalyje, nesidairyti, nepasilenkti ir nieko nepakelti nuo žemės! Iš eilės į eilę nepereiti! Nesikalbėti ir griežtai vykdyti visus konvojininkų reikalavimus! Žingsnis į kairę, žingsnis į dešinę laikomas pabėgimu ir šaunama be įspėjimo! Aišku?*

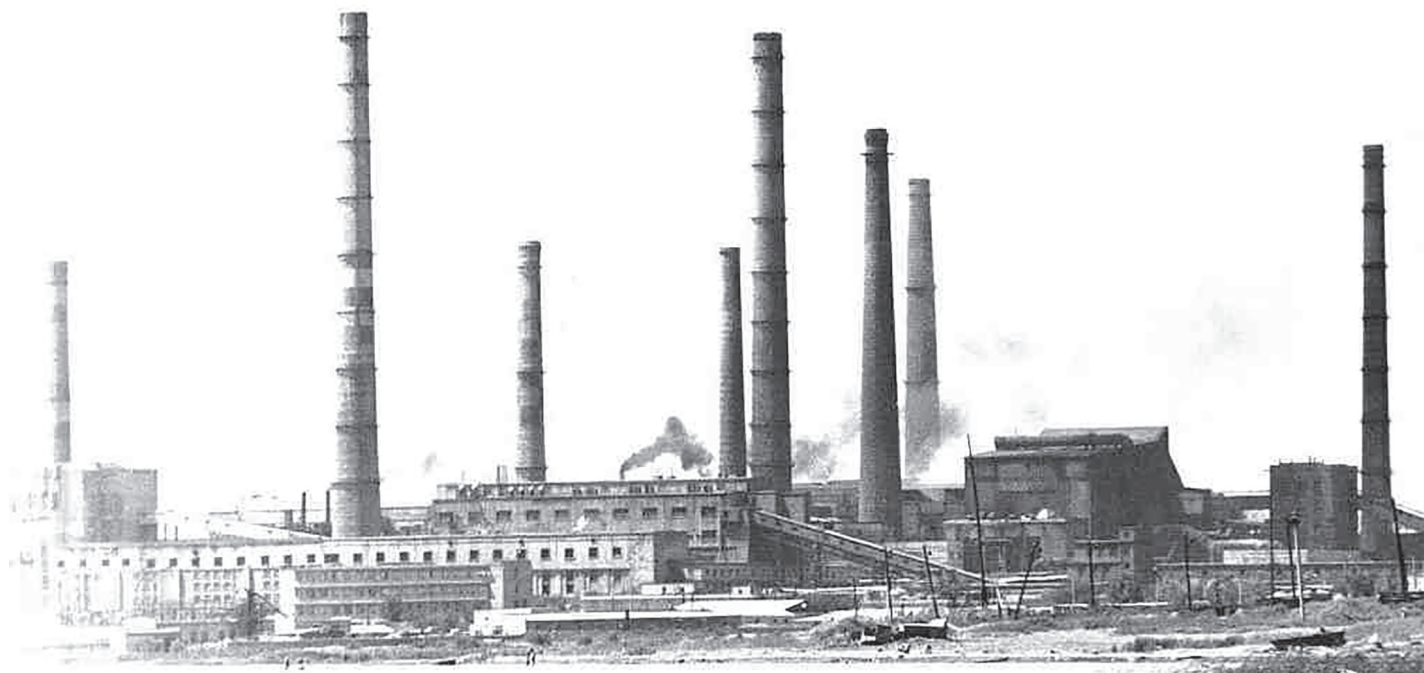
– *Aišku.*

Šitą iki koptumo įgrisusią „malda“ mokėjome mintinai, tačiau, kol važiuojome iš Šiaurės į Kazachstaną, kažkas ją patobulino. Asfaltito kasyklose konvojininkai nereikalavdavo, kad eidami į darbą arba grįždami iš jo būtinai laikytume užpakalyje sunėrę rankas. Siaučiant pūgai, buvo galima prisidengti veidą ranka. Dabar nebegalėjome to daryti ir tai buvo pasiutusiai bjaurus dalykas. Mūsų burnusai buvo be sagų, ledinis vėjas plaikstė jų skvernus ir degino sutrūnijusiais marškiniiais vos pridengtą krūtinę. Ėjome

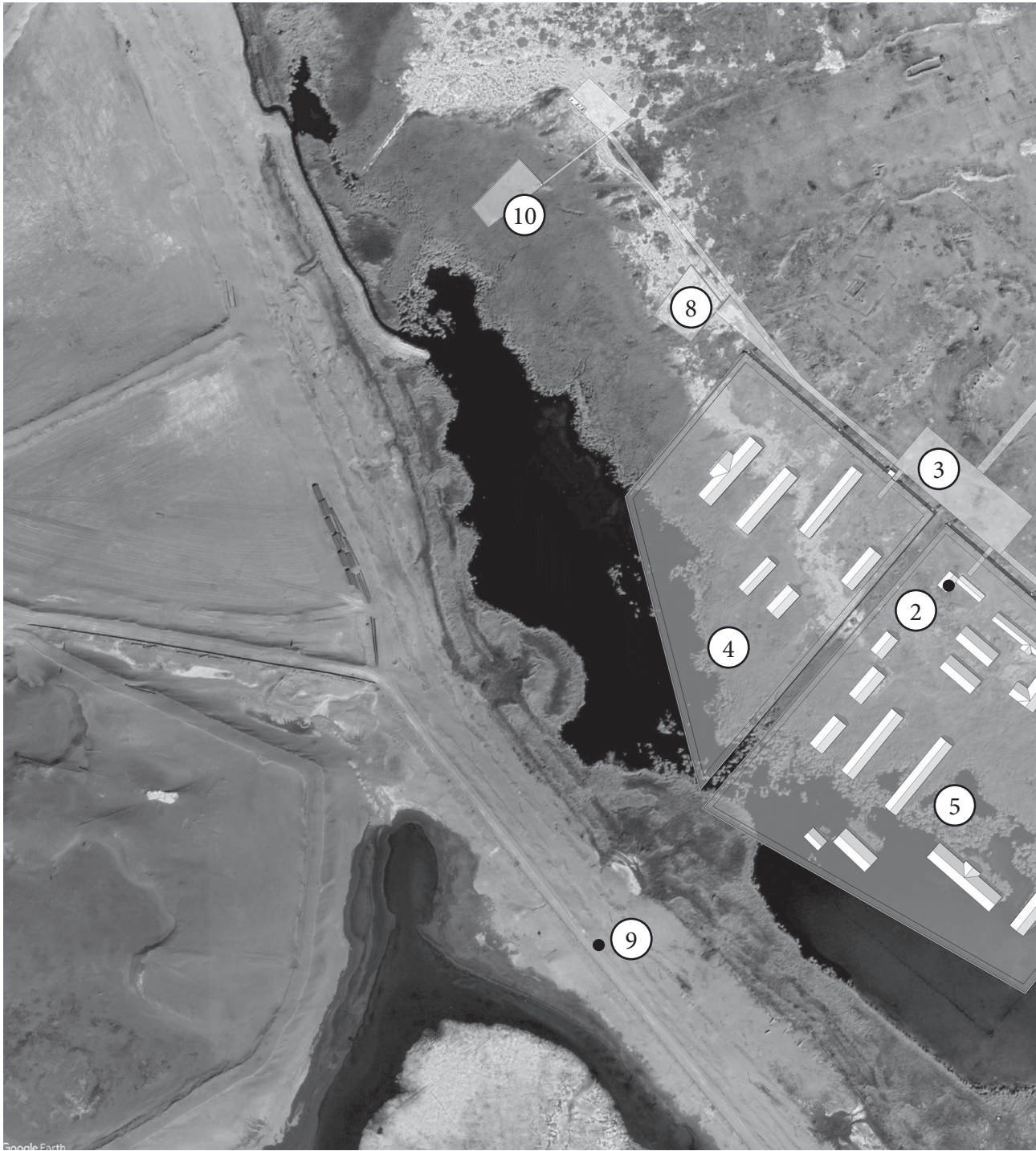
panarinę galvas, susilenkę, veltui stengdamiesi apsaugoti nuo aštraus vėjo savo nuogus kaklus. Aš pabandžiau prilaikyti burnuso atlapus, sukandęs juos dantimis, bet iš to beveik nebuvo naudos. Protarpiais nebeiškėsdavome, nepažeidę konvojininkų reikalavimų ir, palikę užpakalyje tik vieną ranką, kita laikydavome suspaudę burnusų skvernus. Bet taip pasilepinti ilgai netekdavo: netrukus pasigirsdavo rūstus kareivio balsas:

– *Rankas užpakalin!*

Balkašo vario kombinatas, XX a. 7-as dešimtmetis.

◀ Balkašo lagerio zonos panoraminis vaizdas (esama padėtis ir rekonstrukcija). Dalis lagerio teritorijos apsemta Balkašo ežero. Dr. L. Kvizikevičiaus nuotrauka.

Balkašo lagerio erdvinis modelis.

6 skyrius

APLINK MUS

VAIKŠČIOJO MIRTIS

Šventinis stalas Balkašo lageryje, 1955 m. (tuo metu daugelis politinių kalinių jau buvo išsiųsti į tremtį Karagandos srityje). Prie stalo sėdi (iš kairės) Stasys Mockus, Zoselė Baginskaitė (Rekašienė, Mockienė). Už jų stovi (iš kairės į dešinę) pirma – Pranutė Jakevičiūtė, ketvirta – Julytė Zulonaitė. M. Jonkutės (Vyšniūnienės) nuotrauka. A. Vyšniūno archyvas.

APLINK MUS VAIKŠČIOJO MIRTIS

Tuo metu, kai ji slankiojo visai šalia mūsų, mes jos nematėme ir nejautėme. Buvo me įsitikinę, jog gyvename tiek, kiek mums užrašyta „Amžinybės knygoje“, jei tik Berija arba kitas aukštas NKVD pareigūnas neįsakys mūsų likviduoti. Tai, kad pasaulyje dar egzistuoja nuo diktatorių nepriklausoma MIRTIS, kuri kartkartėmis pasigrobia tą ar kitą žmogų, mums paprasčiausiai neatėjo į galvą.

Fatalistai šitokius atvejus aiškino labai paprastai: jie manė, jog kiekvienas žmogus turi savo LIKIMĄ, nuo kurio neįmanoma pasislėpti. Tačiau buvo ir kitokių nuomonių. Veterinaras ir žurnalistas skelbė kvailų ir beprasmių atsitiktinumų teoriją. Dauguma vyrų buvo įsitikinę, jog Viešpats Dievas, kai panori, gali įnešti korektūrų į žmogaus likimą ir sutrukdyti įvykti bet kokiems atsitiktinumams. Jis gali ir mėgsta tai daryti, atsižvelgdamas į vieno ar kito žmogaus turimą nuodėmių bagažą ir maldos karštumą. Laisvamaniai šaipėsi iš tokios teorijos. Jie pateikdavo nesugriaunamą argumentą – gyvenimo realybę. Niekas negalėjo paneigti to liūdno fakto, jog niekšams sekėsi geriau gyventi negu doriesiems. Tie, kurie vogė ir atiminėjo maistą iš kitų, išgyvendavo, o sąžiningieji tapdavo klipatomis arba mirdavo iš bado. Į šiuos argumentus tikintieji atsakydavo: „*Viešpaties keliai žmonėms nežinomi.*“

Diskutuodami apie tokius dalykus sąmoningai vengėme visiems žinomų filosofų teiginių. Mūsų manymu, jie kūrė savo teorijas normaliomis sąlygomis gyvenantiems žmonėms. Mes egzistavome pragare ir negyvenome, tik gyvaliojome. Netiko mums nei mitologinė žmonių ir dievų lemties teorija, nei laplasinis determinizmas⁹⁴, nei visų

94 Filosofijos teorija, teigianti, kad visi pasaulio reiškiniai paklūsta aiškiai tvarkai, yra dėsningi, kad visi reiškiniai susaistyti priežastiniais ryšiais ir yra šių nulemti. Prancūzų matematiko, astronomo Pjero Simono de Laplaso (Pierre Simon de Laplace, 1749–1827) požiūris vadinamas laplasiniu determinizmu. Jo esmė – tiek priežastys, tiek tikslai gali lemti reiškinius. Taip aiškinant tikrovę, nelieka vietos atsitiktinumui.

pripažintos būtinumo ir atsitiktinumų filosofijos kategorijos. Viską stengėmės permąstyti iš naujo ir pritaikyti specifinėms pragaro sąlygoms. Tiesa, daugelis vengė šitokių klausimų, vadindami juos velnio gundymais. Jie pasitenkindavo gatavais tikėjimo dogmų suformuluotais atsakymais. Klierikas mėgdavo kartoti Antano Maceinos kažkur pasakytą frazę, kad „tikinčiųjų uždavinys yra ne klausti, o skelbti atsakymą, gautą iš Dievo per Bažnyčią“. Laisvamaniai taip pat atsikirsdavo tuo pačiu A. Maceina, kuris pasakė: „Yra tik viena logika – žmogiškoji. Dieviškosios logikos nėra.“

Tokio pobūdžio klausimus ėmėme svarstyti, kai per mėnesį susidūrėme su trimis atsitiktinumais. 1949 metų pradžioje MIRTIS mums buvo paspendusi spąstus net tris kartus! Ji persekiojo mūsų brigadą su kažkokiu įniršiu ir neatstojo, kol pasiekė savo tikslą. Gal ir gerai, kad mes tada jos nepastebėjome ir nenujautėme ketinimo pasigrobti ne vieną asmenį, bet visą žmonių būrį. Būtume be reikalo jaudinęsi, nors su šita nenaudėle lageryje jau buvome apsiratę. Nebuvo tokio mėnesio, kad ji nebūtų nudaigojusi kokio nors jauno, gyventi trokštančio vyro. Gal todėl pamažu tapome nejautrūs, sustabarėjusiomis širdimis. Pirmaisiais vergijos metais kiekviena jauno likimo draugo mirtis visus giliai sukrėsdavo. Paskui atbukome nuo savo kančių ir būtume ramiai sutikę žinių apie savo pačių mirtį. Kiekvienas gerai žinojo, kad anksčiau ar vėliau visų laukia vienas likimas. Mirti ar dar šiek tiek pagyventi buvo loterija, kur bilietus traukdavo ne pats žmogus, o jo LIKIMAS.

Tikriausiai reikia padaryti nedidelį ekskursą ir kai ką paaiškinti, kad niekas mūsų per daug nekaltintų ir nepasmerktų už abejingumą. Patikėkite, dėl jo ypatingo režimo lageriuose kankinamų kalinių kaltinti negalima. Lagerio administracija neleisdavo mums atsisveikinti su mirusiais draugais ir palydėti į amžinojo poilsio vietą. Niekas jiems nepastatydavo nei kryžiaus, nei kokio nors paminklėlio. Nespėdavo žmogus numirti, o jį tuoj pat pagrobdavo dvidešimtojo amžiaus harpijos enkavedistų uniformomis. Mirusįjį arba žuvusįjį užkasdavo niekam nematant, be grabo, lyg kritusį darbinį gyvulį. Veltui rašydavo laiškus artimieji ir laukdavo atsakymo. Tik retais atvejais lagerio administracija grąžindavo mirusiajam adresuotą laišką su priedašu: „Adresato gyvenamoji vieta nežinoma.“ Dažniausiai tylėdavo.

Šiaurėje ant palaidoto kalinio kapo bekonvojininkai įsmeigdavo kuolą su pritvirtinta lentele, ant kurios būdavo užrašomas nurašyto „inventoriaus“ numeris. Balkaše iki 1954 metų bekonvojininkų nebuvo ir kapų niekas niekaip nežymėjo. Pasakojama, jog prižiūrėtojai prie numirėlio kojos pririšdavo fanerinę lentutę, kuri barake kabodavo

Buvę politiniai kaliniai ir Vilniaus universiteto „Žygeivio“ klubo jaunimo ekspedicijos dalyviai prie Balkašo lagerio, 1989 m. Iš kairės į dešinę: Gediminas Dedinskas (Balkašas), Juozas Pukinskas⁹⁵ (Kaunas), Steponas Steponavičius⁹⁶ (tikroji pavardė Stasys Juodkazys; Balkašas, Čiubar Tiubekas), Viktoras Jurevičius (Balkašas), Regina Drabišauskaitė-Valaitienė (Marijampolė), Antanas Valaitis (Marijampolė). Balkašo muziejaus nuotrauka.

prie kalinio lovos kojūgalio. Ant jos būdavo užrašyta kalinio pavardė, vardas ir tėvo vardas. Kiek tiesos šitame pasakojime, nežinau.

Praėjus 33 metams, kai buvo likviduotas lageris, keletas buvusių kalinių aplankė savo kančių vietas. Sunkiai rado buvusią laidojimo vietą, šiek tiek į vakarus nuo moterų zonos. Rado ne kauburėlius, o įdubimus tose vietose, kur ilsisi palaidotų kalinių kaulai. Aštuoniolika eilių, po dvylika duobių kiekvienoje. Jokios žymės, kad čia palaidoti žmonės. Čia apsilankęs lietuvių būrelis⁹⁷ pastatė katorgos neištėvėrusiems draugams bendrą didelį medinį kryžių.

95 Juozas Pukinskas, Juozo (g. 1928) – LLA narys, slapyvardis Timūras. Suimtas 1947 m. vasario 18 d., nuteistas 1947 m. gegužės 17 dieną. Išvežtas į Tugačo lagerį (Krasnojarsko sr.), o 1951 m. pervežtas į Balkašo lagerį. 1955m. gegužės 29 d. ištremtas į Balkašą. Valdžiai neleidus grįžti į Lietuvą, apsigyveno Latvijoje.

96 Steponas Steponavičius, Kazio (g. 1908) – partizanas, slapyvardis Daktaras. Suimtas 1947 m. vasario 16 d., nuteistas 1947 m. gegužės 29 dieną. 1947 m. rugpjūčio 22 d. išvežtas į Krasnojarsko lagerius. 1951 m. pervežtas į Balkašo lagerį. Nuo 1956 m. gegužės 28 d. tremtis Balkaše.

97 Pirmoji lietuvių ekspedicija į Balkašo lagerį įvyko 1989 metais. Žr. R. Drabišauskaitė-Valaitienė, „Tokia mūsų laisvės kaina“, *XXI amžius*, nr. 46 (1926), 2011 m. birželio 17 d.